

НАПРЯМ 6. РЕЛОКАЦІЯ ТА ПРОБЛЕМИ ДОВКІЛЛЯ: ЗВОРОТНІ ТА ПРЯМІ ЗВ'ЯЗКИ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-79>

РЕЛОКАЦІЯ БІЗНЕСУ ТА ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА: ВИКЛИКИ ДЛЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Ганна АНІСІМОВА

*докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри екологічного права,
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Ольга ДОНЕЦЬ

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри екологічного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна
Голова ГО «Грасрутс інститут», Україна*

Повномасштабна збройна російська агресія проти України, що розпочалася в лютому 2022 року, спричинила значні соціально-економічні та екологічні зміни, зокрема масове переміщення підприємств із регіонів, наближених до зони бойових дій, до відносно безпечніших територій, передусім у західні області України. Цей процес, відомий як «релокація», був вимушеним кроком задля збереження виробничого потенціалу, робочих місць і забезпечення безперервності функціонування національної економіки.

Завдяки своєму прикордонному розташуванню, географічній віддаленості від активної фази бойових дій та наявності базової інфраструктури, Закарпатська область стала одним із головних центрів прийому релокованого бізнесу. За останніми наявними даними, в області функціонує 282 релоковані підприємства¹ з прифронтових та окупованих регіонів, які охоплюють широкий спектр галузей – від легкої та харчової промисловості до ІТ-сектору, сільського

¹ Див.: На Закарпатті працюють 40% усього релокованого бізнесу. Економіка. URL: <https://skilky-skilky.info/na-zakarpatti-pratsuiut-40-usoho-relokovanoho-biznesu/>

господарства та частково хімічної індустрії. Питома вага релокованих підприємств, розміщених у розрізі районів (станом на 2023 рік) розподіляється наступним чином: 42,0 % у Берегівському районі; 29,0 % – Ужгородському; 16,9 % – Мукачівському; 10,0 % – Хустському; 1,7 % – Тячівському; 0,4 % розмістилися у Рахівському районі.

Хоча релокація має позитивні соціально-економічні наслідки для регіону – зокрема, пожвавлення місцевого ринку праці², збільшення податкових надходжень, зростання економічної активності, а від так, зменшення дотаційної залежності регіону (з 60% у 2021 р. до 25% станом на 2024 рік³) – вона водночас поглибила наявні в регіоні невирішені екологічні проблеми через збільшення антропогенного навантаження на місцеві екосистеми, що історично не були орієнтовані на інтенсивну індустріалізацію. Додатковий тиск зазнають і інженерні комунікації населених пунктів – зокрема системи водопостачання та водовідведення, які функціонують у взаємозв'язку з природними компонентами довкілля. Ці виклики були відзначені, зокрема, в Стратегії розвитку Закарпатської області на період до 2027 року⁴, яка підкреслює необхідність урахування екологічної складової при плануванні соціально-економічного розвитку регіону. Розглянемо їх детальніше.

Навантаження на системи водопостачання та водовідведення. Забруднення водних ресурсів. Значне зростання споживання води та збільшення обсягів стічних вод в умовах розміщення релокованих підприємств і зростання населення Закарпатської області спричинило серйозний тиск на місцеву інженерну інфраструктуру, особливо на системи водопостачання та водовідведення. Більшість водопровідних та каналізаційних мереж в області є фізично зношеними й застарілими, що підтверджується частими аваріями – у середньому 0,94 аварії на 1 км водопровідної мережі.

Згідно з Програмою соціально-економічного розвитку Закарпатської області на 2025 рік⁵ 9 із 12 водопровідних очисних споруд потребують

² На релокованих підприємствах працевлаштовано 4799 осіб. – Див. дет. Стратегія розвитку Закарпатської області на період до 2027 року: Рішення 17 сесії Обласної ради Закарпатської області від 19.12.2024 № 1216. URL: https://zakarpata.gov.ua/docs/rishennya/8/17_sesion/rish1216.pdf

³ Дотаційна залежність Закарпаття зменшилась більш ніж удвічі: причина. Liga.net. URL: <https://biz.liga.net/ua/all/all/novosti/dotatsiina-zalezhnist-zakarpattia-zmenshylas-bilsh-nizh-udvichi-prychyna>

⁴ Стратегія розвитку Закарпатської області на період до 2027 року: Рішення 17 сесії Обласної ради Закарпатської області від 19.12.2024 № 1216. URL: https://zakarpata.gov.ua/docs/rishennya/8/17_sesion/rish1216.pdf

⁵ Про Програму соціально-економічного розвитку Закарпатської області на 2025 рік: Розпорядження Закарпатської обласної військової адміністрації від 12 грудня 2024 р. № 1144. Офіційний веб-сайт Закарпатської обласної військової адміністрації. URL: <https://carpathia.gov.ua/npas/pro-prohamu-sotsialno-ekonomichnoho-rozvytku-zakarpatskoi-oblasti-na-2025-rik>

реконструкції, а всі 16 каналізаційних – комплексної модернізації. Вони вичерпали свій проєктний ресурс і не відповідають сучасним технологічним вимогам, що призводить до систематичного скидання недостатньо очищених стічних вод у водні об'єкти, передусім у басейн річки Тиса⁶. У 2023 році навантаження на ці споруди суттєво зросло: обсяг скинутих забруднених стоків зріс на 58 % порівняно з попереднім роком⁷, що свідчить про неспроможність системи впоратися з новими викликами. Така ситуація створює реальні екологічні ризики для водних екосистем та здоров'я населення.

Не менш тривожними є результати моніторингу якості питної води: у 2023 році понад 40 % проб не відповідали нормативам за санітарно-хімічними та мікробіологічними показниками. Особливо критичним є стан джерел нецентралізованого водопостачання, де виявлено мікробіологічне забруднення в кожній четвертій пробі⁸. Порівняно з попередніми роками, ці показники демонструють тенденцію до погіршення, що свідчить про потребу в терміновому оновленні інфраструктури водопостачання та водовідведення в області. Поглиблює ситуацію зростання житлової та промислової забудови, яке нерідко здійснюється без належного врахування потужностей і технічного стану існуючих систем водопостачання та водовідведення. Відсутність належної інфраструктурної підготовки унеможлиблює стає управління водними ресурсами й загрожуює подальшим погіршенням санітарно-гігієнічної ситуації в регіоні. Така ситуація

⁶ Офіційна статистика за 2022 рік свідчить: у водні об'єкти Закарпатської області було скинуто понад 27 млн м³ нормативно очищених зворотних вод, що на 3,84 % більше, ніж у 2021 році. Обсяг нормативно чистих вод, скинутих без попереднього очищення, також зріс – на 21,13 %, досягнувши 11,576 млн м³. Водночас частка недостатньо очищених або зовсім неочищених стічних вод у загальному обсязі скидів залишалася суттєвою – 8,8 %, що вказує на збереження критичних навантажень на водні ресурси. Основними джерелами такого забруднення залишаються об'єкти житлово-комунального господарства. – Див. дет.: Звіт про стратегічну екологічну оцінку проєкту Стратегії розвитку Закарпатської області на період до 2027 року. Ужгород, 2024. https://carpathia.gov.ua/storage/app/sites/21/Economics/REPORT%20on%20strategic%20environmental%20assessment.pdf?utm_source=chatgpt.com

⁷ Доповідь про стан навколишнього природного середовища Закарпатської області за 2023 рік. Департамент екології та природних ресурсів Закарпатської обласної державної адміністрації. Ужгород, 2024. С. 29 <https://ecozakarpat.gov.ua/wp-content/uploads/2024/09/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D1%80%D0%B5%D0%B3%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C-%D0%B7%D0%B0-2023.pdf>

⁸ Доповідь про стан навколишнього природного середовища Закарпатської області за 2023 рік. Департамент екології та природних ресурсів Закарпатської обласної державної адміністрації. Ужгород, 2024. С. 32 <https://ecozakarpat.gov.ua/wp-content/uploads/2024/09/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D1%80%D0%B5%D0%B3%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C-%D0%B7%D0%B0-2023.pdf>

вимагає системних рішень і пріоритезації водної безпеки в містобудівному плануванні.

Навантаження на систему утилізації відходів. Розширення промисловості та збільшення чисельності населення також призводять до зростання обсягів твердих побутових і промислових відходів. Наявна інфраструктура області не завжди здатна ефективно впоратися з цими обсягами. Багато сміттєзвалищ не відповідають сучасним екологічним стандартам, що сприяє забрудненню ґрунтів і водних ресурсів. Згідно з Регіональним планом управління відходами, проблема забруднення відходами є визнаною та потребує негайного вирішення. Станом на початок 2021 року в Закарпатті обліковано 59 місць видалення твердих побутових відходів (МБВ), з них діючих 30. За експертними оцінками більше 99 % функціонуючих полігонів не відповідають європейським вимогам, зокрема Директиві Ради № 1999/31/ЄС від 26 квітня 1999 р. «Про захоронення відходів»⁹. За останніми даними, у 2025 році в Закарпатській області утворено 150,2 тис. тонн відходів. З них 80,1 тис. тонн припадає на економічну діяльність підприємств та організацій, що складає 53,3% від загальної кількості утворених відходів¹⁰. Слід констатувати, що Регіональний план управління відходами Закарпатської області до 2030 року¹¹, попри його підготовку відповідно до положень Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року, Національного плану управління відходами, а також із урахуванням вимог Рамкової директиви 2008/98/ЄС про відходи щодо розроблення відповідних планів, фактично не враховує нові виклики, пов'язані з релокацією підприємств та відповідним зростанням навантаження на систему поводження з відходами. Це пояснюється тим, що документ було розроблено ще у 2021 році – до початку повномасштабного вторгнення, масового переміщення населення та релокації промисловості, що суттєво змінило обсяги, морфологічний склад і просторову структуру утворення відходів у регіоні. Відсутність актуалізації Регіонального плану управління відходами з урахуванням наслідків релокації підприємств та зміни демографічної ситуації свідчить про відставання стратегічного планування від реального стану

⁹ Регіональний план управління відходами Закарпатської області до 2030 року, затверджений Рішенням Закарпатської обласної державної адміністрації у 2021 році. URL: https://ecozakarp.at.gov.ua/wp-content/uploads/2022/01/2021-12-20-%D1%80%D0%B5%D0%B3-%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%BD-%D0%B7%D0%B0%D1%82%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B9.pdf?utm_source=chatgpt.com

¹⁰ Відходи. Держстат. <https://stat.gov.ua/uk/datasets/vidkhody>

¹¹ Регіональний план управління відходами Закарпатської області до 2030 року, затверджений Рішенням Закарпатської обласної державної адміністрації у 2021 році. URL: https://ecozakarp.at.gov.ua/wp-content/uploads/2022/01/2021-12-20-%D1%80%D0%B5%D0%B3-%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%BD-%D0%B7%D0%B0%D1%82%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B9.pdf?utm_source=chatgpt.com

справ. Такий розрив між плановими документами та фактичними обставинами загрожує не лише перевантаженням існуючої інфраструктури, але й порушенням базових екологічних норм щодо розміщення, зберігання та утилізації відходів, зокрема промислового та будівельного походження, а також значно ускладнює реагування на інші екологічні виклики, з якими дедалі частіше стикається Закарпатська область.

Вплив на біорізноманіття та зелені зони населених пунктів. Не менш загрозовою є й тенденція до інтенсивного освоєння вільних територій, у тому числі на периферіях населених пунктів, що призводить не тільки до скорочення зелених зон, але і порушення природного дренажу, зменшення біорізноманіття та зростання ризиків локального підтоплення й деградації ґрунтів. Крім того недостатня увага до екологічного балансу при плануванні нової забудови веде до ризику перевищення екологічної ємкості територій – тобто межі, за якою природне середовище вже не здатне адекватно реагувати на зростаюче антропогенне навантаження без втрати стійкості та ключових екосистемних функцій. Втрата зелених територій знижує здатність міських екосистем до самоочищення, зменшує біорізноманіття, посилює ефект «теплових островів» у щільно забудованих районах та знижує комфортність проживання населення. Одночасно збільшується кількість джерел забруднення атмосферного повітря, зокрема внаслідок запуску або розширення виробництв без належного екологічного моніторингу та забезпечення сучасними фільтраційними системами.

Враховуючи все вищезазначене, наголосимо на необхідності своєчасного й комплексного оновлення містобудівної документації в регіоні, яка наразі не відповідає ані реальним масштабам урбанізації, ані характеру екологічних викликів. Водночас оновлення містобудівної документації має здійснюватися на основі принципів сталого розвитку з обов'язковим урахуванням реального демографічного навантаження, стану інженерної інфраструктури та меж екологічної ємкості територій, як ключового критерію при ухваленні рішень щодо просторового планування. Такий підхід дозволить уникнути перевищення граничного навантаження на екосистеми та забезпечити збереження природного середовища для нинішніх і майбутніх поколінь.